

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

НОВІКОВ Денис Володимирович - аспірант кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.233 (4ЄС)

В статье исследуются гарантии защиты права собственности в практике Европейского суда по правам человека. В частности, основной гарантией защиты права собственности автор определяет возможность обращения за защитой нарушенного, непризнанного либо оспоренного права в суд, в частности, в Европейский суд по правам человека. Обращается внимание на особенности толкования Европейским судом по правам человека нормы статьи 1 Первого Протокола. Определены необходимые условия применения принципа мирного владения имуществом. Особое внимание уделено вопросам экспроприации и фактической экспроприации в практике Европейского суда по правам человека. Также автором исследовано содержание принципа пропорциональности между защитой публичного интереса и нарушением интереса лица-собственника.

Ключові слова: право власності, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, гарантії захисту права власності.

Основною гарантією захисту права власності є можливість звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права до суду, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Відповідне право передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1], а також законодавством України, прийнятим на виконання зобов'язань за Конвенцією.

При розгляді Європейським судом з прав людини справ, у яких йдеться про порушення норми статті 1 Першого Протоколу [2], Суд виходить з аналізу трьох частин норми у їх сукупності: 1) принцип мирного володіння майном; 2) порушення такого принципу; 3) контроль за здійсненням права на мирне володіння майном.

Для застосування принципу мирного володіння майном необхідні наступні умови: 1) наявність майна у значенні, яке надається йому статтею 1 Першого Протоколу а також практикою Європейського суду з прав людини; 2) наявність порушення (обмеження, невизнання або будь-якого іншого втручання у мирне володіння власністю особи); 3) наявність контролю за її використанням.

Лише після детального аналізу означених понять Європейський суд з прав людини вирішує, чи мало місце порушення права власності.

Для вирішення питання щодо втручання у здійснення власником належного йому абсолютного права необхідно розглянути не лише формальне позбавлення правового титулу, але також дослідити повною мірою обставини справи, щоб дійти висновку, чи відбулося втручання у право на мирне володіння майном чи позбавлення такого права *de facto*.

Так, у справі Спорронг і Льюнрот проти Швеції [3] йшлося про формальне обмеження реалізації права власності без позбавлення власників правового титулу, що

призвело до порушення статті 1 Першого Протоколу.

У даній справі Європейський суд з прав людини дійшов висновку про те, що рішення має бути засноване не лише на формальному підході, але й на всебічному та повному дослідженні фактичних обставин справи, які могли б свідчити про фактичне позбавлення особи належного їй права власності.

У справі “Папаміхалополус проти Греції” [4] заявники були власниками земельної ділянки, що становила значну цінність. Ця ділянка включала пляж, а згодом власники отримали дозвіл на будівництво готельного комплексу на даній ділянці. Згодом у Греції було проголошено диктаторський режим і ділянка була примусово передана у власність Морського флоту.

Розглядаючи дану справу, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що втручання у право на мирне володіння майном може розглядатися як тривале порушення. Також Суд зазначив, що в даному випадку не йдеться про контроль з боку держави, тому третє правило статті 1 Першого Протоколу не може застосовуватися.

Водночас, і друге правило не підлягало застосуванню, зважаючи на те, що земельна ділянка формально ніколи не піддавалася експропріації, оскільки титул права власності не був переданий від заявників будь-кому іншому.

Разом з тим, з огляду на призначення Конвенції для захисту прав, які були ефективними, відповідний захист мав забезпечуватися незалежно від того, чи відбулась фактична експропріація¹.

Таким чином, незважаючи на наявність формального переходу права власності, фактична експропріація власності визначається, виходячи із конкретних обставин справи.

Принцип мирного володіння майном для держави означає не лише обов’язок утримуватися від дій, що можуть призвести до втручання у право особи на мирне володіння майном, а і певних позитивних дій,

які необхідні та є умовами мирного володіння майном, що впливає з того, що держава зобов’язана гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції.

Європейський суд з прав людини зазначає, що виконання означеного загального обов’язку може означати виконання позитивних обов’язків, що слідують з необхідності забезпечення ефективної реалізації гарантованих Конвенцією прав. З контексту статті 1 Першого Протоколу слідує, що позитивні обов’язки можуть вимагати від держави вжиття необхідних заходів для захисту права власності. Позитивні обов’язки держави з захисту майнових прав можуть полягати у здійсненні ефективного контролю щодо провадження у справах.

Таким чином, Європейський суд з прав людини повинен дослідити, чи була неспроможність національних органів здійснити ефективний контроль над процедурою виконання рішення та використати всі доступні засоби для його виконання, сумісно з правом заявника на мирне володіння майном.

Межі між позитивними і негативними обов’язками держави, передбаченими статтею 1 Першого Протоколу, не піддаються точному визначенню. Попри все, ці два обов’язки вимагають застосування однакових принципів. І у випадку, коли справа аналізується крізь призму позитивного обов’язку держави, і у випадку визначення правомірності втручання державного органу влади суттєвої відмінності в застосовуваних критеріях немає.

Значну увагу Європейський суд з прав людини приділяє, зокрема, забезпеченню державою можливості судового захисту порушеного права, так держава має зобов’язання, що передбачають певні заходи, необхідні для захисту права власності і, зокрема, зобов’язання забезпечувати судову процедуру, що містила б необхідні процесуальні гарантії і, таким чином, дозволяла національним судам ефективно та справедливо вирішувати всі можливі спори між приватними особами. Інакше кажучи, для забезпечення дотримання принципу мирного володіння майном, держава має забез-

¹ Даний принцип також застосовувався Європейським судом з прав людини у справі “Брумареску проти Румунії” [5].

печити дотримання права на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, потреба в якому виникає внаслідок порушення права мирного володіння власністю. За умови відсутності відповідності даній вимозі Суд може констатувати порушення такого права.

Мирне володіння майном також впливає з надання (або неперешкоджання державою щодо такого отримання) матеріальної компенсації шкоди у ході судового розгляду справи. У випадку, якщо судом призначається певна матеріальна компенсація, то неможливість отримання такої компенсації (з вини суб'єктів владних повноважень) вважається порушенням права власності.

Так, у справах “Дрон проти Франції” та “Моріс проти Франції” [6] судами у проміжних рішеннях було присуджено компенсацію позивачам за помилковий діагноз, що було встановлено лікарнею, але отримати таку компенсацію позивачі не могли з огляду на прийнятий у Франції закон.

Суд відзначив, що означений закон завадив заявникам реалізувати право на компенсацію шкоди, яке було підтверджене відповідно до законодавства, чинного на час заявлення компенсаційних вимог. Таким чином, відбулося втручання у право заявників на володіння своїм майном.

Відсутність процесуальних гарантій щодо можливості захисту свого права на мирне володіння майном, яке призводить власне до порушення такого права, визнається втручанням у право мирного володіння майном особи.

Відповідно до більшості рішень Суду, неможливість для заявника отримати результат виконання рішення суду, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном. Фактичне невиконання рішення суду, яке було прийняте на користь заявника, вважається порушенням статті 1 Першого Протоколу, незважаючи на причини, з яких сталося невиконання, заборгованість за рішенням кваліфікується як власність у розумінні статті 1 Першого Протоколу, а затримка

у наданні заборгованості становить порушення права власності.

Також необхідно зазначити, що, за загальною практикою Суду, відсутність у держави коштів для відшкодування шкоди не є підставою для визнання правомірною відсутності відповідної компенсації. На думку Суду, право, передбачене ст.6 Конвенції, включає в себе забезпечення виконання рішення, яке було ухвалено за результатом судового розгляду. Ефективний захист права на мирне володіння майном включає право на виконання судового рішення без невинуватених затримок.

У такому ж контексті відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, як це передбачено першим реченням першого пункту статті 1 Першого Протоколу.

Відповідно, якщо затримка при виплаті судової заборгованості у виконанні обов'язкового для виконання судового рішення була тривалою та необґрунтованою, така затримка може становити порушення Конвенції. Обґрунтованість такої затримки має оцінюватися з урахуванням, зокрема, складності виконавчого провадження, поведінки заявника та компетентних органів, а також суми і характеру присудженого судом відшкодування.

Європейський суд з прав людини зазначає, що саме на державу покладено обов'язок дбати про те, щоб остаточні рішення, винесені проти неї, виконувалися відповідно до зазначених вище вимог Конвенції.

Держава не може виправдовувати нестачею коштів невиконання судових рішень, винесених проти неї. Держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень, якщо чинники, які затримують чи перешкоджають їх повному та своєчасному виконанню, перебувають у межах контролю органів влади.

Неспроможність національних судів захистити право власності на підставі відсутності матеріальних та процесуальних гарантій також вважається втручанням у мирне володіння майном [7].

У контексті викладеного необхідно зазначити, що обов'язки держави із захисту права власності особи не можуть обмежуватися виключно процесуальними вимогами. Держава має забезпечити практичний та ефективний захист права власності особи.

У рішенні "Онерйїлдиз проти Туреччини" [8] заявник незаконно побудував на земельній ділянці, що перебувала у власності держави будівлю, яка постраждала через вибух метану, що стався з вини органів державної влади. Європейський суд з прав людини зазначив, що поведінка органів влади – невжиття ними всіх необхідних заходів для усунення ризику вибуху метану – також не відповідала вимозі забезпечення "практичного і ефективного" захисту права, гарантованого статтею 1 Першого Протоколу.

Суд визнав, що така ситуація становила очевидне порушення права заявника на мирне володіння майном і повинна вважатися втручанням, яке було не виправданим відповідно до статті 1 Першого Протоколу, оскільки бездіяльність органів влади, внаслідок якої заявник у цій справі позбувся свого майна, становила порушення чинного законодавства Туреччини.

Таким чином, порушення права на мирне володіння майном проявляється у діях чи бездіяльності держави, які призводять до неможливості особи фактично реалізувати своє право на відповідне майно. Європейський суд з прав людини, встановлюючи порушення права на мирне володіння майном, не обмежується виключно формальними вимогами законодавства та звертає увагу на те, що держава має здійснити всі ефективні та можливі заходи для забезпечення дотримання та захисту права, передбаченого статтею 1 Першого Протоколу.

Необхідно зазначити, що стаття 1 Першого Протоколу є єдиною статтею Конвенції, яка безпосередньо передбачає захист прав юридичних осіб. Згідно з цим принципом юридичні особи мають такі самі права стосовно свого майна, на них поширюється такий самий режим права власності, як і на фізичних осіб.

Стосовно України Європейський суд з прав людини визнавав порушення права

власності таких юридичних осіб, як ТОВ «Терем» [9], СП «Агротехсервіс» [10] та ін.

Необхідно зазначити, що місце реєстрації юридичної особи не має значення – у справі «Компанія «Регент» проти України» [11] держава була визнана винною в порушенні майнових прав юридичної особи, зареєстрованої на Сейшельських островах.

Складним є питання про межі допустимого втручання держави у справи власника. Якщо звернутися до законодавства України, то право власності визначається через класичну тріаду повноважень власника. Таким чином, межі вільного використання майна визначаються державою. Водночас, це позбавляє Європейський суд з прав людини можливості оцінювати правомірність відповідних обмежень, про що зазначено у рішенні «Джеймс проти Сполученого Королівства» [12].

Досліджуючи питання захисту права власності, необхідно зазначити про позицію Європейського суду з прав людини, відповідно до якої позбавлення майна згідно з другою нормою може бути виправданим, тільки якщо доведена наявність «інтересів суспільства». Більше того, будь-яке втручання у володіння майном має задовольняти принцип пропорційності. Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що має бути встановлений баланс між інтересами суспільства та вимогою захисту основних прав особи.

Складним і нормативно не вирішеним є питання вилучення з мотивів суспільної необхідності майна. В Україні відсутній нормативно-правовий акт, який передбачає порядок і правові наслідки націоналізації майна, що негативно сприймається Європейським судом з прав людини.

За загальним правилом, націоналізація здійснюється в інтересах публічного порядку і на оплатних засадах. Відсутність в Україні нормативно-правового регулювання питань націоналізації, на нашу думку, слід оцінювати негативно, оскільки держава не обмежена нормативними приписами стосовно процедури прийняття рішень про націоналізацію та порядку реалізації цього рішення, не закріплені права та відповідні

гарантії для власника, чиє майно підлягає націоналізації.

Важливою у сучасних умовах для України є проблема реприватизації. Порядок здійснення приватизації державних підприємств був передбачений низкою приватизаційних законів та інших нормативно-правових актів і здійснювався за участі органів приватизації. Таким чином, презюмується, що відповідні органи повинні відповідати за додержання законодавства в процесі приватизації майна державних підприємств.

До того ж, дискусійним залишається питання про розмір виплати особі компенсації за вилучення в неї майна. Стаття 1 Першого Протоколу не містить вимоги щодо виплати компенсації у випадку правомірному позбавленні власності.

Разом з тим, відповідний обов'язок передбачений, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини: вилучення власності повинно відбуватися на умовах, передбачених загальними принципами міжнародного права.

Розмір компенсації повинен визначатися відповідно до принципу пропорційності, однак і в означеному випадку Європейський суд з прав людини не покладає на державу обов'язку здійснення повного відшкодування вартості вилученого майна.

Крім цього, не існує однозначного підходу до порядку визначення розміру компенсації залежно від виду майна. Так, у рішенні у справі «Аккус проти Туреччини» [13] Європейський суд з прав людини зазначив, що питання про визначення вартості вилученого майна та вартість компенсації не входять до його компетенції, однак відстрочка у виплаті компенсації, безумовно, є завданням шкоди та свідчить про порушення права власності заявника.

Будь-яке втручання у право власності, що вчинене не з метою здійснення контролю за користуванням майном відповідно до публічних інтересів у розумінні статті 1 Першого Протоколу, має розцінюватися як порушення права власності.

У справі «Копецькі проти Словаччини» [14], у якій йшлося про реституцію на підставі закону про позасудову реабілітацію монет,

що мають нумізматичну цінність і були конфісковані у батька заявника, Європейський суд з прав людини визначив головним питанням з'ясування, чи надавало національне законодавство та тлумачення його відповідних положень національними судами достатні підстави для того, щоб кваліфікувати висунуту заявником вимогу як «право власності» для цілей статті 1 Першого Протоколу. Для задоволення позову заявником також мали бути виконані вимоги національного законодавства щодо доведення фактів чи встановлення умов порушення його права власності.

У контексті викладеного значний інтерес становлять підходи Європейського суду з прав людини стосовно умов виплати компенсації за наслідками відчуження приватної власності. За загальним правилом, втручання визнається невинуватим, коли позбавлення права власності здійснюється без надання розумної компенсації, яка має визначатися з урахуванням вартості вилученого у власника майна. У справі «Мальхоус проти Чеської Республіки» [15] Європейський суд з прав людини зазначив, що розмір заявлених вимог залежить від вартості земельних ділянок, які не були повернуті заявникові, а також від розміру втрати прибутків, пов'язаних із використанням відповідних ділянок.

Оцінюючи, чи позбавлення власності відбулося на підставах, передбачених національним законодавством, Європейський суд з прав людини, як правило, покладається на висновки національних судів.

У справі «Беєлер проти Італії» [16] Європейський суд з прав людини зазначив про необхідність пересвідчитися чи спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, навіть якщо всі його умови додержані, не призводить до наслідків, які не відповідають стандартам, передбаченим Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Обов'язок держави зі сплати компенсації за позбавлення особи її майна не слідує з положень статті 1 Першого Протоколу, але вимога дотримання справедливого балансу між інтересом позбавленої майна фізичної чи юридичної особи та інтересом суспіль-

ства означає, що компенсація повинна виплачуватися.

Проте за певних умов публічний інтерес може виправдати виплату компенсації, меншої за ринкову вартість майна. У рішенні по справі “Священні монастирі проти Греції” [17], Європейський суд з прав людини зазначив, що стаття 1 Першого Протоколу не гарантує права на компенсацію за всіх обставин, оскільки законні цілі в інтересах суспільства можуть зробити необхідними відшкодування в меншому, ніж ринкова вартість, розмірі.

Особливими обставинами, що виправдовують менше відшкодування або відсутність компенсації взагалі, можуть бути умови, за яких було придбане майно. У справі «Звольски та Звольська проти Чеської Республіки» [18] Європейський суд з прав людини зазначив, що у випадках, коли майно було придбане за комуністичного режиму, позбавлення майна без відшкодування може відповідати положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому Суд зауважив, що закон має передбачати можливість дослідження конкретних випадків з урахуванням особливих обставин.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р., № 13, / № 32 від 23.08.2006, стор.270.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 23.08.2006, 2006 р., №32, стор.453, стаття 2372, код акту 36905/2006.
3. Рішення ЄСПЛ у справі “Спорронг та Льоннрот проти Швеції”, серія А, №52, 23 вересня 1972 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2002 р., №4.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Папаміхалопулас та інші проти Греції», серія А, №260-В, 24 липня 1993 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://eur.court.eu/uploads/ECHR_Paramichalopoulos_and_Others_v_Greece_24_06_1993.pdf, вільний.
5. Рішення ЄСПЛ у справі “Брумареску проти Румунії”, заява 28342/95, 28 листопада 1999 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2000, 00, №04.
6. Рішення ЄСПЛ у справах «Дрон проти Франції» та «Моріс проти Франції», 06 жовтня 2005 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2006, 00, №4.
7. Рішення ЄСПЛ у справі “Федоренко проти України”, заява 25921/02, 01 червня 2006 р. // Офіційний вісник України від 11.10.2006, 2006 р., №39, стор.121, стаття 2653.
8. Рішення ЄСПЛ у справі “Онерйїлдиз проти Туреччини», заява 48939/99, 30 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://swarb.co.uk/oneryildiz-v-turkey-echr-30-nov-2004>, вільний.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Терем Лтд», Чечеткін та Оліус проти України», заява №70297/01, 18 жовтня 2005 р. // Офіційний вісник України від 07.03.2006 – 2006 р., №8, стор.391, стаття 506.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Агротехсервіс» проти України», заява №62608/00, 05 липня 2005 р. // Офіційний вісник України від 08.02.2006 – 2006 р., №4, стор.367, стаття 200.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Компанія «Регент» проти України», заява №773/03, 03 квітня 2008 р. // Офіційний вісник України від 05.06.2009 – 2009 р., №39, стор.176, стаття 1342.
12. Рішення ЄСПЛ у справі “Джеймс проти Сполученого Королівства”, заява №8793/79, 21 лютого 1986 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2002 р., №4.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Аккус проти Туреччини», 9 липня 1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=1999004000&docid=1531>, вільний.
14. Рішення ЄСПЛ у справі “Копецкі проти Словаччини”, заява 44912/98, 28 вересня 2004 р. // Бюлетень Європейського Суду по правам человека. – 2005. - №1, - С.31-33.

